

SUSANNE ODELL

LAPPSPELMANNEN RENSTRÖM: KONSTRUKTIONEN AV ”LAPPOJKEN” I BERÄTTELSE

Inledning

I mitt arbete på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) kom jag genom arkiverade inspelningar att få höra historien om Lappojken. Nils Johannes Renström var av samisk börd och föddes i Stämmingsgården, Skellefteå socken 1857. Han försörjde sig som kringvandrande spelman och kom den sista november 1886 till Västra Sjulsmark i Bygdeå socken där det var bröllopsgille. På detta bröllop fanns redan Per Anton Lundqvist, född 1856 i Krokån, Bygdeå socken. Lundqvist var lejd som ordinarie spelman och stod, tillsammans med en annan spelman, för musiken på kalaset. Renström, även kallad ”Lappojken” fick lov att spela tillsammans med de två andra männen, men klockan tio på kvällen kom han i dispyt den ene av dem: Per Anton Lundqvist. Bråk uppstod och Lundqvist sparkade och trampade Renström varvid han skrek: ”Nu ska jag döda dig din förbannade lappdjävull!” Renström avled några timmar senare. Per Anton Lundqvist dömdes till straffarbete i två år. Han gifte sig senare med Maria Josefina Sköld från Sävar och flyttade till Sörfors, Bygdeå socken där han blev hemmansägare.

Visst hade jag hört historien förut, bland annat berättad av Thomas Andersson i teaterföreställningen ”Lappojkens sorgliga död”, men nu blev jag allt mer nyfiken och jag började fråga mig hur det kom sig att historien levat kvar och fångat så många intresse. Är det personen Nils Johannes Renström, kanske mer känd som just Lappojken, och hans öde som fångslar eller är det själva historien om ett mord som lever kvar och återskapar denne sägenomspunne spelman?

*”[...]Och lappen hän han faller tar för sig med sin hand
och mot sin kamrat lutar, Per Lundqvist är hans namn
men Lundqvist han förbannar den fyllda lappens tag*

och meddetsamma börjar med stövelns skarpa slag[...]”¹

På DAUM finns, förutom denna visa ur vilken jag just återgett en vers, även några inspelningar med låtar som tillskrivs Lappojken och han omtalas som en stor spelman. Om han var det eller

¹ Visan i sin helhet: sida xxxx

inte låter jag vara osagt. Jag har inte heller för avsikt att undersöka vad som är sant eller osant kring Nils Johannes Renström eller ge ”hela” historien om honom. Det är intressant att spekulera i, och jag har grunnat många gånger på hur det egentligen var, men jag väljer här istället att inrikta mig på själva berättelserna om Lappojken, mindre på deras autenticitet.

Syfte, frågeställningar och material

Syftet med denna uppsats är att belysa berättartraditionen kring spelmannen Lappojken alias Nils Johannes Renström. De frågeställningar jag utgått från är: hur skildras och formas Lappojken i berättelserna? Vad betonas i dem? Vad säger de om berättarens/nutidens/dåtidens värderingar?

Jag har använt mig av dels redan befintligt material i form av dokument från rättegången efter Lappojkens död (ur Länsmansarkivet i Bygdeå), inspelningar från Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM BD2691 och BD2668), visan om Lappojken² samt Thomas Anderssons TV-föreställning om Lappojken, dels en intervju jag gjort med Thomas Andersson angående hans föreställning och Lappojkens öde. Jag finner arkivmaterialet passande för syftet eftersom jag genom användandet av det får berättelser från olika tidpunkter. Dokumenten från Länsmansarkivet, och i viss mån även visan, för oss tillbaka till tidpunkten direkt efter mordet. Inspelningarna från DAUM låter oss ta del av historier berättade av två män födda 1901 respektive 1903, som hört historierna om spelmannen sedan barnsben och blir inspelade i mitten av 1970-talet, och slutligen tillkommer Thomas Anderssons två berättelser som får stå för ”idag”. Tilläggas bör att Anderssons berättelse kan ses som en slags sammanställning av just arkivmaterial och berättade historier, till skillnad från inspelningarna ifrån DAUM som snarare bygger på muntlig tradition och rättegångens berättelser som bygger på berättarnas individuella upplevelser av kvällen. Anderssons historier kan således liknas vid en brygga som går mellan och binder ihop dokumenten från länsmansarkivet, inspelningarna från DAUM och ”idag”.

Berättelserna presenteras i form av kortare referat under rubriken ”Lappojken i berättelserna”. Jag har valt att dela in berättelsen från Länsmansarkivet i sju ”delberättelser” för att göra det materialet mer lättöverskådligt (mer om detta står att läsa nedan) och TV-föreställningen redovisar jag i form av en presentation av skådespelet. Jag beskriver i viss mån scenografi, ljussättning och klipp, och jag återger berättelsen i samma ordning som Thomas Andersson presenterar den. Jag har där, av praktiska skäl, valt att inte citera Andersson, utan jag återger större delen av berättelsen utan de dialektala uttryck han använder sig av. I vissa fall har jag dock bestämt mig för att citera Andersson, detta för att det är händelser och formuleringar jag menar

² Uppt. av Carl Bergqvist. DAUM 2387. K00926

är typiska och/eller av stor vikt i Thomas Anderssons föreställning om Lappojken. På samma sätt har jag arbetat med inspelningarna och domstolsprotokollen. När jag transkriberat och citerat, har jag sökt återge avsnitten så nära uttalet hos sagesmannen som jag kunnat.

Genreanalys

Jag kommer i detta avsnitt att diskutera olika berättandegenrer, detta för att de olika formerna för berättelserna om Lappojken kan ha betydelse för hur Lappojken framställs. Olika slags berättande har olika premisser. Inger Lövkrona, som skriver om ämnet i "Suktande pigor och fumliga drängar" (1996), definierar en genre utifrån *form*, *tema* och *användning*. Hon förklarar genrebegreppet såsom texter som skiljer sig från det vanliga talet genom en specifik textstruktur – en modell som människan kan använda för att framföra vissa budskap. Det är kognitiva konstruktioner som kan se olika ut beroende på vilken kultur de tolkas i. Något som i en kultur tolkas som en viss genre, ses nödvändigtvis inte på samma sätt i en annan, utan kan ge uttryck åt ett helt annat budskap. Varje kultur producerar sina egna genremodeller avsedda för olika kulturella budskap (Lövkrona 1996 s.111-112).

Lövkrona menar vidare att det budskap en genre förmedlar måste ses i relation till andra budskap som kommuniceras. Genren kan alltså ha flera funktioner samtidigt då funktionen bestäms av kontexten. Ett exempel på genrernas dubbelhet är när Thomas Andersson i två olika situationer berättar sin variant av historien om lappojken. I det ena tillfället framför han en pjäs, i det andra berättar han samma historia, men då i syfte att klargöra hur han tänkt när han gjort föreställningen. Han resonerar kring vad som är sant och falskt och funderingar han haft kring lappojken och mordet på denne. Det är samma historia men beroende på sammanhanget den berättas i kan man säga dess funktion bli annorlunda (Lövkrona 1996 s.108-111).

Ett sätt att utröna skillnader mellan formerna för berättelserna gäller de olika graderna av sanningskrav. Länsmansarkivets berättelser är vittnesmål inför en domstol gällande ett brott, det förutsätts att vittnena talar sanning och det som behandlas är själva mordkvällen, där Lappojken är offret och Lundqvist gärningsman. Inspelningarna från DAUM handlar om spelmän som berättar andra- och tredjehandsuppgifter om en duktig spelman samt hans med- och motgångar. Även här finns ett underliggande sanningskrav, om än inte i lika hög grad som vid en rättegång. Uppgifterna som lämnas förväntas vara åtminstone någorlunda sanningsenliga, ej uppiktade. Som kontrast till dessa två sorters berättelser finns sedan vistexten och Thomas Anderssons pjäs, där vistexten, som är en berättande visa om ett brott, ska berätta en händelse, och detta på rim.

Visan har dessutom en sensmoral, riktad till ”ungdom här i nord”³, att ta det varsamt med alkohol. Sanningshalten i denna visa/historia kan dock inte sägas vara lika viktig, som att visan är fin och fångar lyssnare. Ännu mindre sanningskrav åligger Thomas Anderssons pjäs om Lappojken. Att historien inte är helt uppdiiktad gör pjäsen än mer spännande än om den varit fiktiv, men samtidigt så förväntas det inte att allt som ska berättas är fullständigt korrekt. Istället väntar man sig en historia med driv och färgstarka karaktärer. Berättaren kan sägas få en viss konstnärlig frihet att tolka och fylla ut för att göra föreställningen mer fängslande. Thomas Andersson berättar när jag pratar med honom, att grundstommen han bygger sin föreställning på, är hämtad från en tidningsartikel om Lappojken och mordet på denne. Han har även fått historien berättad för sig vid olika tillfällen. Därtill har Andersson lagt till en del, han bygger upp de olika individerna och ger bilder av vad det var för olika personligheter och varför de agerade som de gjorde. Dessa utläggningar är, enligt Thomas Andersson, sådant som han anser skulle kunna ha hänt och sådana egenskaper som han inte finner det omöjligt att de olika personerna kunde ha. Han poängterar dock att de uppgifterna är fabricerade. Någonstans ovanför allt detta flyter intervjun med Thomas Andersson där han berättar ”sin” berättelse om Lappojken och kvällen då han blev mördad. I samband med att han berättar kommenterar han som tidigare nämnt även vad som så vitt han vet är sant och vad som han lagt till, tankar kring detta och reaktioner på pjäsen. Han talar därtill även om den rasistiska botten han menar att historien har och (kanske i egenskap av spelman) berättar om de uppgifter han har som talar för att Lappojken var en sann storspelman. Man skulle därmed kunna säga att pjäsen används för att förmedla ett budskap – kanske ett sätt att försöka åstadkomma vissa förändringar i samhället eller åtminstone vara tankeväckande.

Om det som berättades vid rättegången 1886 kan förövrigt konstateras att syftet med berättelserna var att fastställa den skyldige till ett brott för att ålägga denne ett straff. Utifrån detta vittnade de olika människorna om mordkvällen för att ge en bild av vad som hänt. Det kan bara spekuleras om vad dessa människor tänkte om situationen, hur de resonerade när de skulle bestämma vad de skulle säga. Kändes det viktigt att få föra fram sin version av vad som hände? Ville man vara med och skäpa rättvisa, eller ville man där ifrån snabbast möjligt, för att kunna sköta sitt arbete och diverse vardagssysslor?

I likhet med rättegångsprotokollet är visan antagligen förhållandevis gammal. Visan kan, beroende på när den används, nyttjas i åtminstone tre ändamål: antingen för att någon vill sjunga en visa med vacker melodi och bra rytmik, eller för att fånga åhörare och berätta en historia med viss sensmoral, alltså som en slags moralpredikan. Ett tredje alternativ skulle kunna vara för att

³ Se vistexten s. 26

berätta om ett gripande öde och helt enkelt roa sin publik. När den skrevs någon gång efter mordet skulle den kunnat vara tänkt att fungera som ett varnande exempel, men, i likhet med rättegångsprotokollet så finns det inga kvar att fråga angående detta. Visan kan som sagt även ha skrivits i ett rent underhållande syfte.

Analysmodell

Den analysmodell som här presenteras utgör stommen för analyserna av de olika beskrivningarna av Lappojken och hans levnadsöde. Jag utgår från Mieke Bals (1985) indelning av texten i fyra narrativa element som utgör formellt bärande beståndsdelar i berättelser: tid, rum, aktörer, händelser. (Bal 1985 s.1-6), men för att kunna uttyda värderingar och besvara mina frågeställningar har jag breddat analysmodellen till att även inrymma ett antal specifika frågor kring framställningarna för att se vad som framhävs och markeras.

- Tid, rum, aktörer, händelser
- Vad får man reda på om Lappojken i berättelsen?
- Hur framställs Lappojken i berättelsen?
- Betonas något angående Lappojkens egenskaper särskilt och i så fall vad? Berättas det om eventuella goda/dåliga egenskaper hos Lappojken?
- Vad betonas i berättelsen? (Både genom val av ord och/eller i tonfallet)
- Understryks något särskilt som sanning alternativt hörsägen?
- Läggs det in värderingar i berättandet? Framställs andras/ ”dåtidens” värderingar på något sätt? Framställs informantens egna uppfattningar på särskilt sätt?
- Hur framstår Lappojken i jämförelse med andra i berättelsen? Hur framstår andra?

Metodisk och teoretisk inspiration

Minnesberättande om personer som existerat i lokalmiljön är ett vanligt förekommande tema i folkliga traditioner. De flesta människor har nog någon historia om någon speciell människa de känner eller har känt.

Thomas Hylland Eriksens artikel i ”Sagnomsust” (2002) berör berättande om Elvis Presley och handlar om hur olika berättelser knyts till en faktisk person. Hylland Eriksen har som

utgångspunkt att historiska personer kan fungera som kulturellt signifikanta figurer och han menar att enskilda personer genom kulturell betydelse kan överskrida sina ursprungliga givna ramar. Man kan säga att personen blir en myt, symbol, legend eller ikon – personen görs till något större än vad den egentligen är. Syftet med Hylland Eriksens presentation är att ge inblick i det kvantitativa och kvalitativa mångfald som präglar den narrativa konstruktionen av Elvis, en mångfald som enligt Hylland Eriksen kan sägas leda till att den egentlige Elvis försvinner i sin egen myt. (Ibid. s.126-128)

Berättandebegreppet är ganska brett och innefattar både mer strukturerade och lösare utläggningar om personen Elvis Presley. Hylland Eriksen delar in artikeln i fem olika ”berättanden” och de fyra första representerar olika utgångspunkter för en narrativ konstruktion av Elvis: biografiernas, anhängarnas, parodiernas och kommentatorernas. Det femte berättandet är ett konkret exempel på hur dessa fyra olika berättanden kan blandas i en och samma Elvisberättelse och fungerar som ett avslutande exempel på narrativ komplexitet (Ibid. s.126-127). Jag väljer att presentera den första och andra berättandeformen då jag anser att dessa är mest relevanta när det gäller Lappojken.

Det första och en av de vanligaste berättandeformerna knutna till Elvis är biografierna. De är historiska helhetskonstruktioner av Elvis och visar ofta den hela och ”sanna” versionen av Elvis. Biografierna kan räknas som de berättelser som mest minner om det faktum att det faktiskt har funnits en person med namnet Elvis Aron Presley (Ibid. s.128-129). Den andra berättelsen är den narrativa personkonstruktion som företas av Elvis anhängare. Hylland Eriksen menar att stora kvinnor och män blir stora först när någon tillskriver dem en storhet, och i populärkulturens historia är dessa anhängare fansen. Ett sätt att mäta en stjärnas storhet är att räkna hur många fans hon/han har – ju fler anhängare desto större stjärna, alltså en kvantitativ ansats. En annan metod att mäta stjärnans ”storhet” är kvalitativ: man ser till anhängarnas beteende i vardagen och i vilken grad stjärnan präglar anhängarnas liv. Elvis är utifrån båda dessa måttstockar en stor stjärna. Hylland Eriksen anser att man genom att se till just berättelserna kring Elvis kan visa att det är just till följd av berättelserna han kunnat komma dit han ”är” idag (Ibid. s.129-134, 142-146).

Forskning om musikerns roll har allt mer uppmärksammats inom musiketnologi i det senaste decenniet. Från att, inom till exempel insamling och forskning om folkmusik, i första hand ha fokuserat på folkets kollektiva kulturella arv blir musikerna allt mer uppmärksammade. (Lundberg och Ternhag 2000)

Gunnar Ternhag beskriver i sin doktorsavhandling spelmannen Hjort Anders Olssons liv och musik i syfte att ta reda på hur gestalten Hjort Anders har konstruerats. Han undersöker även hur spelmannen förändras från byspelman till spelmansartist samt hur bilden av Hjort Anders formats av några centrala personer. Spelmannen i det sena 1800-talets svenska bysamfund var en specialist och den som uppbar denna roll var på så sätt en expert (Ternhag 1992 s.27). Både omgivningen och spelmannen själv uppfattade saken på det viset. I sina lokalsamhällen var spelmännen kända; namn, meriter och privata omständigheter var i det närmaste allmän egendom (Ibid. s.29). Den svenske spelmannens ställning under det sena 1800-talet var en person med ”stor betydelse och låg status”, det handlar om en både-och-hållning där man ser dels spelmannens värde som festmusiker, dels föraktet för hans leverne. Motiven för denna missaktning kan sammanfattas med ord som: dålig arbetsförmåga, spritmissbruk och kvinnotycke. Spelmän beskylls ofta i uppteckningarna för lättja, dåliga insikter i ekonomi och allmän sorglöshet. Spelmännen sades dessutom dricka mycket alkohol, något som enligt Ternhag kan befaras röra sig om en direkt verklighetsanknuten föreställning. Andra drag som omtalas i uppteckningarna är dels att spelmännen sågs som ”fruntimmerskarlar”, dels att spelmän kunde besitta övernaturliga krafter. Dessa påstådda kunskaper i magi hade till effekt att omgivningen betraktade sin musiker med stor respekt, ibland med rädsla (Ibid. s.32-38).

Vad gäller berättandet kring Hjort Anders menar Ternhag att man genom att presentera spelmän som bevarare av lokala traditioner (något som bland annat Nils Andersson och Otto Andersson gjort), skapade en kontrast som berättar åtskilligt om (musik)samlarnas syn på samtidens musikliv. Det företeelser som förekom i det rörliga musiklivet, fenomen som spelmännen självklart kom i kontakt med, befattade sig inte samlarna med. Ternhag anser att samlarna med sina uppteckningar ”låste” spelmännens låtar till bestämda utseenden, det som hos spelmännen själva var föränderligt blev något beständigt i samlarnas händer (Ibid. s.252-253). Bilden av Hjort Anders i spelmansrörelsens skapades dock inte bara av Anderssonerna. Ernst Granhammar, aktiv i Svenska ungdomsringen, skrev enligt Ternhag hyllningsartiklar, vilka han menar kan ses som ideologiskt genomsyrade dokument från en tid, då den ”organiserade Folkdansrörelsen hade starka inslag av kulturkonservatism och isolationism” (Ibid. s.253).

Sockenlappar

Fram till 1800-talets senare hälft utgjorde bönder enligt Svanberg (1999 s.9) det viktigaste samhällsskiktet i Europa. Etnologisk och socialhistorisk forskning har enligt honom visat att varje bondesamhälle tycks ha skapat marginalgrupper som fick stå utanför. Dessa människor, som

ibland setts som representanter för särkulturella minoritetsgrupper, uppfattades som böndernas motsats: de var ej bofasta, var ej skötsamma och brukade de resurser bönderna ratat. Svanberg menar att sockenlapparna kan ses som en sådan marginalgrupp

En viktig bakgrundsfaktor att ta hänsyn till för förståelsen av sockenlappsinstitutionens uppkomst är enligt Svanberg inställningen till avlivning av hästar dels bland bönderna inom det berörda geografiska området, dels den samiska befolkningen. Det förekom fördomar gentemot hästavlivning främst i södra och mellersta Sverige samt i södra Norrland. I egenskap av minoritet hade samerna, menar Svanberg, en möjlighet att bryta mot de normer som omfattades av majoritetsbefolkningen. Det finns åtskilliga belägg för att samer inte tycks ha haft några fördomar mot att t.ex. slakta hästar (Svanberg 1999 s.46). Utanförskapet gav alltså en viss frihet – det gav utrymme för främlingen i det förindustriella samhället, men priset för det utrymmet var högt.

Rollen som hästslaktare var förbunden med den lappska identiteten, utan att det behövde innebära sociala restriktioner vid umgänget med majoritetssamhällets representanter. Det förekom dock en del fördomar från allmogens sida gentemot samerna. Till exempel tillskrev man samerna en del negativa eller underliga egenskaper. En av de mest framträdande, skriver Svanberg, är att sockenlapparna skulle vara begivna på sprit, och de sades i vissa fall även vara trollkunniga (Ibid. s.72-75).

Även lappspelmän omtalas kort av Svanberg som nämner Ville Roempke (1994 s.44) och hans studie över Lapp-Nils som exempel. Lapp-Nils var son till Jon Jonsson som var just sockenlapp:

”Det har talats om lappspelmän av laphärkomst, som under 1850 å 60-talen funnos här i bygden att dessa kunde med sitt spel förtrolla ungdomen. Dessa lappspelmän som annars voro s.k. sockenlappar [...] De voro vanligtvis begivna på sprit och överlastade sig ofta. Men en del av dem kunde traktera fiolen och här i Myssjö hade en sockenlapp vid namn Jonas sin vistelse och kunde spela. Hans låtar voro karaktäristiska för honom och benämndes av bygdens vanliga fiolspelmän för Lapp-Jonaslåtar.”

”Det främmande framstår som urtypen för skillnad” skriver Johan Fornäs i ”Moderna Människor” (2004 s.193). Han skriver förvisso inte om spelmän och folkmusik, utan om jazzens intågande i folkhemmen, men jag vill nämna hans resonemang för att ge ytterligare ett perspektiv och exempel på de ovan nämnda marginalgrupperna. Fornäs menar att man på olika sätt exotiserar det främmande, och jazzen räknades till detta främmande. Det var en ovan klangkropp i den svenska miljön och jazzens ansågs till betydande del ha skapats av afroamerikaner, den bedömdes ha en främmande rasmässig, etnisk och nationell prägel. ”I samhället finns det starka

diskurser som i kulturella uttryck försöker göra enkla och tydliga indelningar i ”vi” och ”dom”. (2004 s.194).

På samma sätt som (negativa) schablonbilder målats upp kring sockenlapparna har man alltså haft fördomar gentemot afroamerikaner, romer med flera. Svanberg och Fornäs diskuterar båda detta faktum, och gemensamt för dem båda är att de kommer fram till, att det främmande är lätt att utskilja. Det är lätt att kategorisera en utstickande grupp som ”de andra” – en marginalgrupp som får stå utanför den egna skaran: ”vi”.

Manlighet under 1800-talet

Berättelserna om Lappojken är också berättelser om en *man* som levde i slutet av 1800-talet. Han var en del av det bondesamhälle som då var rådande, och han mättes utan tvivel efter då vedertagna mått och värderingar. Men hur var gängse bild av hur en man skulle vara under sent 1800-tal?

En tydlig polarisering av könsrollerna började, inom delar av vetenskapen, ta form i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. En uppdelning som med all säkerhet alltid funnits, men som då berördes och behandlades mer reflekterande. Mannen tillskrevs mer kultiverade, civiliserade drag medan kvinnan kopplades till naturen, och attribuerades mer vilda/okultiverade egenskaper. Det är dock, som Ambjörnsson skriver, komplicerat att beskriva mansrollens historiska utveckling. Detta då maskuliniteten har varit, och är, så heterogen. Mannen kan enligt Ambjörnsson sägas ha varit osynlig i historien eftersom det som redovisas där nästan uteslutande rört sig kring männen och deras förhåvanden, men den specifikt manliga identiteten blir lätt osynlig, detta för att den sammansmälter med människans. Man har, som Ambjörnsson säger, ”inte sett mannen för alla män”, det manliga har sammanfallit med det mänskliga, något som framkommer tydlig till och med när man ser till vissa språk där man inte skiljer mellan människa och man – exempel på detta är engelskans *man* och franskans *homme* (Ambjörnsson 1999 s.7).

Daniel Ekman framhåller i ”En mans bok” (1995) att samhället till stora delar är ett manssamhälle. Mannen står för det kända, mannen är normen. För de manliga filosoferna och teoretikerna under historiens gång var kvinnligheten det centrala problemet. Kvinnorna representerade det problematiska medan mannen var allt det som kvinnan inte var (Ekman 1995 s.71). Slår man upp ordet manlig i en synonymordbok står där att läsa uppräknningar av karaktäristika som djärv, karlavulen, rask, heroisk, karsk, orädd, modig, tapper, viril, manhaftig, oförfärad och så vidare (Dalin 1981, Strömberg 1995). Ekman tar upp ett antal attribut, drag och egenskaper som han menar utgör vanliga kännetecken på den manlige mannen i vårt samhälle,

där mannen till exempel bör vara ständigt verksam, självständig, handlingskraftig, djärv, huvudförsörjare, sträng, reslig, kylig, en häändig fixare, aktiv, krigare och rationell (Ibid. s.136-137).

Manlighetsidealet har, enligt Ekman, skiftat avsevärt under tidernas lopp. 1600-talets tystlåtna bonde, som var beredd att bevista tre gudstjänster om dagen i en ouppvärmad kyrka, har han något gemensamt med dagens man (Ibid. s.166)? Jag är av den mening att vissa egenskaper värderades högt då som nu. Även om idealen skiftat så har inte allt förändrats – vissa grunddrag är desamma. De kvaliteter som Ekman räknar upp, till exempel handlingskraft och rationalitet, skulle kunna ha varit skrivna både om 1800-talets och om 2000-talets mansideal.

Det är lite svårt att hitta böcker där man behandlar just vad som betecknades som manligt av 1800-talets allmoge. I ”Skogens fria söner” (1994) diskuterar emellertid Ella Johansson ämnet, då hon bland annat skriver om maskulinitet i norrländskt skogsarbete. Johansson framhåller att en *karl* i bondesamhället i allmänhet var en gift man, och en gift man var alltid överhuvud i ett hushåll. 1800-talets norrlänningar levde dock, enligt Johansson, efter ett ganska unikt mönster där pojkar blev män i två steg – först blev pojken *yingling* och några år senare, genom giftermålet, blev ynglingen *karl* (Johansson 1994 s.160). Därigenom kan två sorters maskuliniteter lyftas fram, en ungdomlig och en vuxen version. Den ungdomliga maskuliniteten var inriktad på prestationer, kamratskapet med andra män, verbal kvickhet med mera. Den vuxna maskuliniteten kan gestaltas med bonden, det respektabla hushållsöverhuvudet, och tillskrevs egenskaper så som ansvarstagande, risktagande, mångsidig och med förmåga till överblick” (Ibid. s.161). En riktig karl hade ”kvinna, barn, hus, jord och häst” (Johansson 1994 s.160). Chanserna att leva enligt denna norm var dock, enligt Johansson, små för de flesta män i 1800- och det tidiga 1900-talets norrländska samhälle.

Ett annat sätt att se förr rådande ideal, är genom de egenskaper som lyfts fram som avvikande och dåliga. Något som framkommer inte minst då Gunnar Ternhag skriver om spelmannen som missaktades av den svenska allmogen. Han uppfattades ha bland annat dålig arbetsförmåga, spritproblem samt dåliga insikter i ekonomi. Därigenom kan vi anta att oföretagsamhet och allmän sorglöshet inte sågs som några goda egenskaper till skillnad från idogt arbete. En ”riktig” man skulle kunna försörja sig själv och hårt arbetande människor värderades högt.

LAPPOJKEN I BERÄTTELSENA

Här presenteras de olika berättelserna om Lappojken. Alla berättelser, med undantag för visan som står i sin helhet, är återgivna i form av referat. I vissa fall finner jag det nödvändigt att citera,

och markerar då detta med citattecken. Detta för att det är händelser och formuleringar jag menar är typiska och/eller av stor vikt i berättelserna. När jag transkriberat och citerat, har jag sökt återge så nära uttalet jag kunnat.

Jag inleder varje avsnitt med att ange tid, rum samt aktörer i berörd berättelse, därefter redovisas händelser. Jag har dock varit tvungen att göra två undantag: vittnesmålen och Thomas Anderssons tv-föreställning. Vad gäller vittnesmålen har jag valt att enbart redovisa tid, rum och aktörer i den första, allmänna, skildringen av kvällen (se 3.4). Detta på grund av att dessa uppgifter är gällande för samtliga berättelser från rättegången. De olika vittnesmålen som sedan följer (se 3.4.1- 3.4.7) läses alla som uppgifter kopplade till händelser. Thomas Anderssons TV-föreställning i sin tur har jag återgett som ett referat av pjäsen. Jag beskriver kortfattat scenografin och de olika klippen, och skriver med mina egna ord om pjäsen, jag har valt att inte försöka skriva ut dialekten Andersson pratar annat än i särskilda fall, de citaten markeras såsom jag nämnt ovan med citattecken.

Thomas Andersson (intervju)

Tid: den 1:a advent 1886

Rum: Västra Sjulsmark på ett bröllopgille. (Hos Israel Sävstedt)

Aktörer: Brudens far Israel Sävstedt, Brudgummen Lundmark från Bullmark, Ordinarie spelmannen Lundqvist från Krokån, Johannes Renström: kringstrykande spelman av samisk börd. Renströms mor var lapp, de tillhörde fattiglapparna. Lappojken var yngst av fem syskon.

Händelser: Lappojken kom objuden till bröllopet i Västra Sjulsmark. Där fanns redan Lundqvist som spelade fiol och dessutom en man som spelade tramporgel. Lappojken fick lov att spela han också. Han stämde sin fiol efter tramporgeln för att sedan börja spela. Han var väldigt duktig.

Till betalning fick Lappojken brännvin. Detta ledde till att han efter en stund blev ”full som en spruta”, men han spelade fortfarande lika fint. Lundqvist, som inte kunde spela lika bra som Lappojken, blev arg och förlägen.

Lappojken blev fullare och fullare och fick tillslut hjälp av en kvinna att hålla sig upprätt. Denna kvinna råkade vara samma kvinna som Lundqvist hade haft ihop det med. Detta blev för mycket för Lundqvist så när Lappojken ramlade och i fallet fick tag i Lundqvists fiol i ett försök att hindra fallet tappade Lundqvist besinningen.

Lundqvists fiol slogs sönder mot golvet och Lundqvist skrek ”Nu ska jag sparka ihäl dig din förbannade lappdjävul”. Han hoppade och sparkade ihäl Lappojken som dog senare samma kväll, liggandes i en säng ute i köket i samma gård

Lundqvist blev inlåst i sockanarresten i Bygdeå under den julhelgen 1886 och dömdes för dråp i hastigt mod.

Efter fängelsevistelsen flyttade Lundqvist till Sörfors utanför Sjulsmark. Detta menar Thomas Andersson kan ses som ett tecken på att Lundqvist inte skämdes för det han gjort. Om så vore skulle han inte ha flyttat så att han bodde ännu närmare byn och platsen där han hoppat ihäl Lappojken.

En ättling till dåvarande kyrkovaktmästaren har berättat för Thomas Andersson att när Lappojken kom till Bygdeå för obduktion var han stelfrusen. Detta för att man lagt honom i lagårdsporten sedan han dött. Vaktmästaren tog därför in Lappojken i ett rum så att han skulle tina upp fortare. Vaktmästaren ställde upp Lappojken mot något framför kaminen, men kroppen föll ikull. Vaktmästaren blev irriterad och sa: ”Vi vo-or int ovänner men du le-evd. Du ska väl int ställ he så vi vor ovänner nu!” Han ställde sedan upp Lappojken med fler stöttor. Detta, menar Andersson, kan ses som ett tecken på brist på respekt för Lappojken (och för samer i allmänhet) och det visar därmed också på en rasistisk botten i historien om Lappojken.

1883, -84 eller -85 hade Lappojken kommit gående efter Bureälven i trakten kring Ljusvattnet. Lappojken ville vara med i flottningen, men det fick han inte. Boström som ledde flottningen sa nej då han tyckte att Lappojken var alldeles för liten. Men, sa Boström, du får full lön i alla fall om du spelar för oss i pauser och på nätterna! (detta för att de arbetade i nattlag och ville ha någon som kunde pigga upp flottarna).

Thomas Andersson menar också att Johannes Renström kan ses som en mytisk person. Som exempel på detta berättar han om farbröderna i Burträsk spelmanslag, som ofta pratade om hur duktig Lappojken ska ha varit på att spela fiol... En till sak som enligt Thomas Andersson talar för att Lappojken var en väldigt duktig spelman är att Lappojken befann sig i trakterna där det fanns stor-spelmän, och Andersson menar att det är möjligt att Lappojken lärde sig att spela fiol av dem.

En gång när Lappojken hade varit och spelat i Ljusvattnet träffade han Viktor Burman, även kallad Spel-Viktor. Burman var då cirka 11-13 år. Lappojken lärde Spel-Viktor några låtar. Lappojken lär då ha sagt (om Burmans spel) att det var det jäkligaste han hört! (i positiv bemärkelse). Eugenia Norén var i sin tur lärd av Spel-Viktor. Hon har berättat för Thomas Andersson att Spel-Viktor sa följande till henne angående Lappojkens skicklighet: ”Nu ska je ta å

spela en kadrilj et Lapp-pöjtjen"... och sedan: "Ja denna bruke Lapp-pöjtjen spela, men mytje, mytje bätter, å du ska veta att det ar Viktor Burman som sa det".

Josef Nyström

Tid: 1/12 1886

Rum: Västra Sjulsmark, på ett bröllopgille.

Aktörer: Brudgummen Israel Sävstedt, ordinarie spelmannen Per Lundqvist från Krokån och kanske en till spelman också. Lappojken född 1845, från Stämmingsgården i Skellefteå. Lappojkens pappa hette Einar Andersson, Lappojkens mamma var "Lappstint". Lappojken var liten och spe.

Händelser: Lappojken kom dragandes med sin fiol och stod och tittade in genom fönstret. Lappojken kom sig sedan in och fick börja vara med och spela. Per Anton Lundqvist såg att människorna blev tyckte väldigt mycket om Lappojken, när Lappojken spelade var det som om folket blev "trolldagi". Då blev Lundqvist arg. Lappojken var så full på bröllopet i Västra Sjulsmark mark att han ramlade på rygg vid spelbordet. Per Anton Lundqvist hoppade då upp på bordet och sedan ner på Lappojken. Lundqvist hoppade ihjäl Lappojken (han dog två timmar senare på samma gård). Lundqvist fick 2,5 år för "dråp i hastigt mod". Lappojken begravdes på Bygdeå kyrkogård.

Lappojken var med i flottningen i Skellefteälven och i Burträsk. Han hade jämt fiolen med sig. En man från Lappvattnet som Josef Nyström träffat på ett ålderdomshem hörde Lappojken spela i Bursiljum. Vidare berättar Josef Nyström om Viktor Burman (Spel-Viktor) som berättat för Nyström om Lappojken. Burman brukade ej skryta och han hade berättat för Nyström att Lappojken var mycket bra på att spela fiol: "för han kan för stråk han, bruk han säga Spel-Viktor".

Emil Sandberg

Tid: framkommer ej.

Rum: Västra Sjulsmark, på ett bröllop.

Aktörer: En moster åt "Tant Pettersson" som gifte sig med en Åberg. Föräldrarna till Tant Pettersson, som var bjudna till bröllopet. Per Anton Lundqvist som var tingad att spela på bröllopet (han var farfar till en Lundqvist som Emil Sandberg vet vem det är). Lappojken (han

hette Fjällström och kom från Sorsele). Lappojken gjorde inte annat än att spela fiol, han åkte runt mellan byar och bröllop och spelade

Händelser: Lappojken blev ihjälsparkad på ett bröllop i Västra Sjulsmark. Lappojken kom dit objuden. Den ordinarie spelmannen Lundqvist tyckte sig vara en riktig storspelman och då Lappojken kom dit och störde honom och började spela fiol blev han så förbannad att han ”snört´n i golvet”. Det hela skedde i övermod och troligtvis även på grund utav fylla ”å han sprant på bröstet på´n, å trampe på´n å så vart e så... då vart de slut me´n”.

När de sedan obducerade Lappojken kunde de konstatera att han hade cirka 10 % mat i sig och resten var brännvin. ”Han tiggd ba brännvine å drack meste”.

Lundqvist fick ett års fängelse, ”de va så lite liv uti den där karln [lappojken], dem gav´n inte större straff men han fick ett års fängelse”.

Den som berättat historien för Emil Sandberg är bland annat mamman åt Helmer Pettersson, hon var släkt med bruden (bruden var tant Petterssons moster). Tant Petterssons föräldrar var bjudna på bröllopet.

Emil Sandberg berättar även att Lappojken brukade slå sönder sin fiol, ”bara i slarven så han bar´n i en näsduk, å så lind´n ihop fioln åsså spela han igen, en märkvärdi männisch!”

Lappojken brukade följa med till Gumboda, där militären hade lägerplats ”på den ti´n”. De (militärerna) satte Lappojken på axeln och så satt han och spelade på samma gång. Lappojken var så lätt att de som bar honom sa att det kändes som att bära en tio kilos mjölpåse.

Lappojken var väldigt bra på att spela. Han var i Stockholm och spelade på Operan och han spelade även i Tyskland. Lappojken fick ”beröm vi furstihusa”. Han fick pengar också, men dem drack han upp.

Länsmansarkivet

Tid: 30/11-1/12 1886

Rum: Sjulsmarks by (Västra), bröllopgille hos Jonas Lundmark

Aktörer: Krono-hemmansåboen Per Anton Lundqvist från Krokån som spelade fiol. Jonas Lundmark. Karl Anton Åberg (Brudgum). Nils Johannes Renström (även kallad Lapp-Janne) från Stämmingsgården, Skellefteå sn. Renström var en kringstrykande, till växten liten spelman, huvudsakligen sysselsatt med fiolspelning.

Händelser:

”P. A. Lundqvist har i rusigt tillstånd medelst häftig sparkning och trampning på åtskilliga delar av kroppen misshandlat kringstrykande lappske personen [...] så att denne efter misshandeln förlorat medvetandet och sedan avlidit [han dog i köket ca 4 timmar senare]”. Misshandeln ägde rum klockan 10 på kvällen. Spelmännen kände ej varandra sen tidigare. De var båda ”bra rusiga”. Per Anton Lundqvist döms för dråp i hastigt mod under förmildrande omständigheter. Han fick undergå straffarbete i två år.

Lundqvists vittnesmål

Den dansande ungdomen tyckte att Renström spelade svagare än Lundqvist. När Lundqvist ensam stod på spelbänken sträckte Renström upp handen och rev sönder strängarna. Lundqvist höll upp foten för att hålla sig undan. Om Renström föll pga. honom eller ej mindes han inte. De blev elaka på varandra. Lundqvist hade sprungit ned från bänken för att ”efterse strängarna”. Lundqvist var då så rusig, att han hade skuffat och sparkat Renström, men han trodde ej att han dog pga. detta. Han hade ej haft för avsikt att döda Renström.

Tjänstepigan Hulda Karin Markström

Båda (Renström och Lundqvist) var rusiga. Renström hade lagt upp handen på Lundqvists fiol. Lundqvist hoppade då ned från bänken och sparkade Renström. Han hade ena handen på bordet, andra mot väggen, och skrek: ”Nu ska jag sparka ihjäl dig din förbannade lapp-djävul.” Renström var redlös, han var lugn. Tjänstepigan Markström hade ej sett någon ovänskap mellan spelmännen tidigare. Det blev ett uppehåll i dansen men sedan fortsatte man dansa igen. Renström lades i köket. Uppträdet ägde rum ca 10 på kvällen.

Hustrun Anna Erica Ericsson

Ingen ovänskap hade förut varit rådande emellan Renström och Lundqvist. Anna Erica Ericsson hade sett dem i vänskap skåla med varandra vid måltiden klockan 7 på aftonen. Renström klagade över illamående och gick ut, han avslutade då sin spelning. Han var tvungen att fatta byggnadsväggen för att hålla sig uppe. När Renström kom in i salen efter sitt utevarande blev han ifrån salsdörren stött framåt av två karlar så att han föll framstupa på golvet. Vittnet reste honom, satte honom på bänken bredvid sig. Lundqvist stod och spelade på bänken.

Renström var tyst när Ericsson lämnade honom. Det satt en man mellan Renström och Lundqvist. Anna Erica Ericsson hann ej vända sig utåt salen innan hon såg Renström liggande på golvet. Hon såg ej hur han föll ned från bänken. Lundqvist sparkade Renström: ”Jag ska sparka dig din lappdjefvul för det du haft sönder strängarne”. Johan Petter Larsson stod invid Lundqvist och slog trumma när uppträdandet ägde rum. Renström var medvetlös. Han lades i en säng i köket. Han ropade ”Herre gud” två gånger och begärde vatten. Sedan dog han.

Andra rättegångstillfället: Åklagaren uppger att han ”sökt efterforska om någon el. några andra personer på sättet vittnet Anna Erika Eriksson uppget våldfört sig å Renström men icke kunnat erhålla den ringaste kunskap derom”.

Johan Petter Larsson

Larsson hade ej hört eller sett Renström utföra musik. Larsson stod bredvid Lundqvist och trummade. Renström sträckte upp handen mot strängarna (vid stallet) på Lundqvists fiol. Denne knuffade då bort Renström med knäet, sparkade honom med foten så att han ramlade mot bordet och därefter hoppade han själv ned på golvet. Han höll då ena handen mot bordet och sparkade Renström.

Olof August Petersson

Han (Peterson) dansade med vittnet Markström. Han såg då hur Renström reste sig och tog med handen emot strängarna på Lundqvists fiol. Denne sparkade så Renström föll mot bänken, sedan sparkade han Renström igen så att han föll baklänges mellan bordet och bänken. Lundqvist hoppade efter det ner från bänken, satte foten Renströms bröst och trampade. Brudgummen hade då kommit dit och drog bort Renström fram utåt golvet.

Pastorsämbetet

Från pastorsämbetet kommer ett brev. I detta står det att läsa att Länsman först trott att lappojken hette Renman, men pastorsämbetet meddelar att ”någon sådan finns ej i församlingen”, däremot en man med namnet Renström. ”Johannes Renström från Stämmingsgården som fört ett kringstrykande lif”. Han var född den 5/1 1857 av lappen Johan Renström (död 3/11 1863) och Lena Kajsa Erikdotter (död 11/8 1877) och betecknas i kyrkoboken såsom ”fattig och liderlig”.

Obduktionsprotokollet

I obduktionsprotokollet står det att läsa om Lappojken att han är en omkring 30 år gammal mansperson av lapsk härkomst vilken uppgivits heta Johan Johansson eller Renström, men i dagligt tal vara ”Lappjanne” kallad. Vidare kan man läsa att liket har förvarats i likhuset vid Bygdeå kyrka. Lufttemperaturen växlade mellan –17 och +3 grader Celsius. Läkaren menar att Johan Johansson eller ”Lappjannes” död förorsakats av den starka blodträngningen till hjärnan. ”Det rusiga tillstånd han befann sig i kan visserligen inte förnekas att hava medfört benägenhet till denna blodträngningen samt möjligen till en del hava framkallat densamma men, att vid betraktandet av den omständigheten att han före våldets utövande å honom befunnit sig i det tillstånd att han kunnat utföra musik men omedelbart efter misshandlingen blivit medvetlös den utövade misshandlingen dock måste anses hava framkallat den dödliga utgången[...].”

Visan om Lappojken (*Lappspelmannens sorgliga död*)

Under 50-talet gjorde Per Uno Ågren ett stort antal inspelningar åt Folkmåls- och folkminnesundersökningen i Övre Norrland (FFÖN)⁴. En av dessa intervjuer gjordes i november 1953 med Carl Bergkvist, född 1885 och bosatt i Överklinten, Bygdeå socken⁵. Bergkvist berättar på inspelningen om ”en lapp som for runt å spela, å som vart ihjälslagi på ett bröllop i Bygde socken i Västra Sjulsmark”. Han beskriver Lappojken som en spelman som var ”aldeles överstyv på å spela” men att han blev ihjälslagen av en ”fylltok”. Han börjar sedan recitera en visa, visan om Lappojken, som presenteras nedan.

När jag transkriberade visan delade jag in den i verser utifrån de pauser Carl Bergkvist gjorde när han läste upp den. Längre pauser har jag tolkat som markörer för att det är en ny vers, kortare pauser markeras endast med kommatecken. Carl Bergkvist säger på inspelningen att han bara minns visan delvis, men när han reciterar den stannar han aldrig upp för att fundera. Han verkar kunna den som ett rinnande vatten, men berättar att han ej minns sista versen. Bandet stoppas strax efter att Bergkvist avslutat uppläsningen och när inspelningen startas på nytt talar man om helt andra saker. På två ställen i visan verkar det vara en halv strof för mycket, något som skulle kunna bero på att Bergkvist råkat läsa ihop ”verserna”. Detta är dock svårt att avgöra då han som tidigare nämnt aldrig tvekar när han läser visan.

⁴ FFÖN överfördes år 1971 till den statliga myndigheten Dialekt- och ortnamnsarkiven samt Svenskt visarkiv och fick då namnet Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå. Sedan 1993 ingår arkivet, som numera heter Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).

⁵ DAUM BD0001

Kom ynglingar och hören den sången än en gång, att Gud vi bedja bören bevara oss en gång

Från syndens vägar vandra från syndens illa stig, att vi som flesta andra törs vandra samma stig

Vad kort är vandring bara som blommor ut i höst, den ena dag bevarar den andra blir förlöst

Till jord så åter varda så äro även vi, och efter var vi hamnat så skall vi dömda bli

Att se ett bröllop varar jag här beskriva må, i Bygdeå det varar i Väster Sjulsmarks by

Som bjödo nejdens ungdom som ortens sed där var, att med det brudpar fröjdas så skedde
även här

Men detta nådde även en vandrarns öra fram, han vandrade så sakta till brudegummen fram
erbjöd sig till få vara den tredje speleman. [En halv strof för mycket? Versen läses upp med
samma betoning som andra halvan i de andra verserna/SO]

Och därtill fick han löfte att vara med och så, och till de andras nöjen han spela skulle få

Från ena byn till andra med spel han vandrat har, från späda barndomsdagar ett svärd i syndens
garn

Så har han ej att stanna och så betänka sig, förrän den klockan slagit den sista timmans slut och
livet efter slaget av gud har stegats ut [en halv strof för mycket?]

Och lappen hän han faller tar för sig med sin hand, och mot sin kamrat lutar Per Lundqvist
är hans namn,

Men Lundqvist han förbannar den fyllda lappens tag, och meddetsamma börjar med stövelns
skarpa slag

Till dess han död utbäres från denna brölloppsal, och mördaren inspärras av vakter trenne var

Det säges att han anropat sin Gud på bädden där han låg, men om var kroppens smärta eller var det själens kval

Men orätt är att döma om lappen på denna grund, Ja kanske lappen fördes till Gud i samma stund

Och Lundkvist skall nog få minnas nog äldre natt som stund, för han får sitta inne i trenne åren rund

Sin moder han nu sänkte i sorgens djupa nöd som djupare kan tänkas än här beskrivas må

Ett varningsord jag riktar till ungdom här i nord, att tagen er för vara för dryckenskapens flod

Tänk huru många änkor och föräldralösa barn, som har förlorat sin fader och även så sin bror.

TV-föreställningen *Lappojkens sorgliga död* med Thomas Andersson

Föreställningen börjar med en närbild av en del av ett lite suddigt svartvitt foto som ser ut att vara gammalt. Det föreställer spelmän. En polska spelas på fiol. Följande text står sedan att läsa: ”Efter en verklig händelse i Norra Sverige”.

I nästa klipp är Thomas Andersson i bild. Han spelar på fiol samma låt som inledningsvis spelades. Det är en rätt sparsmakad scenografi, med det svartvita fotot i bakgrunden som en skärm, bakgrunden är dock emellanåt allt från vit till grå och svart beroende på ljussättningen.

-o-

Thomas Andersson berättar: I Sjömark bodde en karl som ansåg sig förmer... Andersson ger en bild av en man som egentligen ville att de andra byborna skulle kliva ned i diket när han, Lindström, gick förbi och hälsa artigt, men ingen gjorde egentligen det. Lindström var väldigt religiös och dessutom spelman, enligt honom själv rent ”gudabenådad som fiolspelare”, men fortsätter Andersson, det tyckte inte de andra. Lindström höll ibland små predikningar, och ansåg att nederst, närmast människan där fanns bibeln, Katekesen och Psalmboken och sedan så tillkom också allt som sjungits till Gud och med allt det så var det nästan så att man kunde se härligheten, det var bara en liten glipa kvar och om det sade Lindström att ”glipet tänkte jag fylla

upp med mitt fiolspel”. Men, berättar Thomas Andersson, Lindström var en bra karl, han var en arbetsmänniska, han arbetade för tre (han åt dock för fem) och han var snäll med barn och duktig med djur.

Israel Gidlund från Sjömark skulle hålla ett bröllop för sin dotter och en Lundmark från Bullträsk. De var tvungna att gifta sig då de unga tu som Andersson säger redan lekt herre och fru. Gidlund ville ha de bästa spelmännen inom Varmångers socken på bröllopet, dessa fanns i en by som hette Överliden men de var redan uppbokade så spelningen skickades runt och hamnade i slutänden hos just Lindström.

På bröllopet skulle det vara mycket mat och mycket dricka. En ryssbåt hade vid den här tiden frusit fast ute vid kusten, så sjömännen var tvungna att sälja det de hade för att försörja sig. Däribland fanns brännvin, Gidlund köpte mycket av detta brännvin och det var starkt! Det var dock som att dricka saft, säger Andersson, och det var så det dracks på bröllopet.

På bröllopet började Lindström spela. Nu slutar Thomas Andersson att berätta en stund och tar upp fiolen och spelar en polska. Lindström var armstark fortsätter han, han tryckte fast stråken och han tryckte fast noterna in i fiolen så det blev för stora toner, det var som en svårartad förlossning utan bäckenbottenbedövning. Det var en till spelman på bröllopet, det var Ansgar Engman och han sekunderade på tramporgel. Han var väldigt duktig på att sekundera, men det var svårt att sekundera en melodi som ej håller takten med sig själv. Ingen på bröllopet dansade. Efter nattmålet kom en karl in genom dörren.

-o-

Klipp, Thomas Andersson i närbild.

”Han va liten, han va int större än en 10-, 12-års pojk, men han va fullväxt, he syntes för han hadd skäggväxt oppa ansiktet. Han va av samisk börd, he syntes väldigt väl för han hadd lappkläa på sig, fast han hadd sommarutstyrseln på sig, å de här va första advent, he va ju full vinter ute så han stod å skä’kktess⁶ på det här sättet.”

Vidare berättar Thomas Andersson att det syntes att det var en spelman då man såg fiolen och stråken sticka upp ur näverkonten, och han hette Johannes Renström men kallades Lappojken. Han hörde till fattiglapparna som levde i armod. Lappojken var nummer fem i syskonskaran och den enda som överlevde, hans föräldrar dog innan de fyllde 40. Han gick fram till Israel Gidlund och frågade om han fick spela och det fick han. Lappojken stämde ihop fiolen med orgeln –

⁶ I ordboken ”Nysättramålet” av Astrid Lundgren förklaras ordet på följande vis: **Skakas** v. dep *Skä’kas, skäkks, skä’kktess, skä’kktess* ’skaka, skälva’.

noga. Nå, sa han, kan ni den här? Nä, svarade Lindström, men Ansgar Gidlund han svarade jo, men den där är ju bra... Andersson beskriver hur Sjömarkarna och Bullträskarna nu blir glada och börjar dansa medan Lindström glömdes bort. Kalaset tog en annan vändning och den ende som illtrivdes var Lindström. En förbidansande ung man ropade åt Lindström: ”Nå Lindström, hur var det nu med musiken för dig då?! Hahahah!” Lappojken räddade situationen och sa: “[...] nu tar vi den här biten!”

Andersson spelar en schottis på fiolen och fortsätter berätta. Lindström kunde inte spela den låten. Han började inse att glipet mellan människan och Gud inte skulle kunna uppfyllas av han själv utan av Johannes Renström...

(Nytt klipp) Johanna från Rosenbäck hade haft ihop det med Lindström. Hon gick nu fram till Lappojken och hjälpte honom att hålla sig uppe då han var väldigt onykter. Lappojken fick sitta i knäet på henne. Lindström blev arg och sa ”Släpp å den där lappsatan” och hon gjorde det, gick fram och nöp åt om Lindströms näsa och sa: ”du har ingenting att göra mer med mig Lindström, hör du det?” I samma stund ramlade Lappojken omkull, full som han var, han lyckades rädda sin fiol men slog ut med handen för att få tag i något som kunde hålla honom uppe, han fick då tag i Lindströms fiol. Den åkte med honom i fallet och slogs sönder emot golvet och de som dansade, de dansade rakt över Lindströms fiol så det blev ingenting utom strängarna kvar av den. Lindström såg Lappojken ligga bredvid fiolen. Då sa Johanna från Rosenbäck: ”For du ill dig, hur gick det?” Det blev alldeles tyst och Lindström blev som tokig.

-o-

Belysningen dras ned och det svartnar bakom Thomas Andersson.

”Nu ska jag sparka ihäl dig, Lappdjävul!” Lindström slog ihjäl budbäraren och budet det var bara ”du är int förmer riktigt som du har trodd Lindström, alla människor hava samma värde.”

-o-

Andersson berättar att mycket musik finns kvar efter Lappojken, och i och med att den spelas, så lever Lappojken, men Lindström är död. Thomas Andersson spelar en polska. I bakgrunden står en säng, runt sängen hänger vita skynken. En man ligger i sängen och reser sig upp, kameran zoomar in mannen, det är Thomas Andersson som står där. Han talar om att det var i Varmångers sockenarrest Lindström fick tillbringa julhelgen. Han talade med Herren då han brutit mot det 5: e budet och ”dräpt en människa... eller en lapp”. Andersson skildrar hur

Lindström nu resonerar: det var när Anders Larsson slet sönder axeln, stråkarmen i oktober, om söndagsaftonen... Klipp till Thomas Andersson i närbild. Snälla Lindström sa han, du måste hjälpa mig att spela på ett bröllop, jag har blivit för gammal... Medan gubben berättade om omständigheterna kring bröllopet kom hans fru in och sin man gå och hämta salt och Lindström att bära in ved. Lindström lånade Larssons skinnvantar, han tänkte att Larsson ju kunde ta hans ullhandskar då han bara skulle bära saltet. Larsson gick och lånade saltet, men han gick utan handskar. Det var kallt ute och saltet i handen gjorde det ännu kallare om händerna så Larsson stoppade saltet i bröstfickan och händerna i byxfickorna och gick vidare. När han kom på gårdsplanen halkade han och ramlade omkull, där blev han liggande till Lindström fann honom en lång stund senare. Då var han kraftigt nedkyld och han hade förlorat känsel och styrrel i högerarmen. Anders Larsson fick lunginflammation och dog och därmed fick Lindström själv spela på bröllopet, utan Larsson. Lindström vred och vände på detta där han satt i arresten och menade att om Larsson varit med när Lappojken kom och började spela hade han säkert sagt: ”Stå int där och plåges... för en sån där vidunderlig musik får vi kanske aldrig höra mer” och om så varit hade ju inte Lindström tappat humöret och då hade inget ont behövt hända.

Thomas Andersson sjunger en visa om Lappojken, den lyder som följer:

”Om natten så träder på bröllopfesten in, där
gästerna nu fröjdas med dans och brännevin
Han syntes tunn å mager ty hunger bar han på,
här hans namn var okänt, hans gåva lika så.
Ty Herran hade givit den lille gåvan stor, att
spela fram en glädje som på jord ej bo. Hans toner
prisar herran stor fröjd det allom ge hans toner
fyller salen stor glädje mer och mer”

Nytt klipp, fotot i bakgrunden hamnar i fokus, sedan kommer Thomas Andersson i bild igen.

-o-

När Anders Larsson höll på att dö sa han att Lindström skulle få fiolen, han bad sedan Lindström att spela en låt som det passade att dö till.

-o-

Thomas Andersson spelar låten Lindström spelade för Larsson när han dog. Han fortsätter sedan att framföra Lindströms samtal med Gud.

Lindström konstaterar att Lappojken kom efter nattmålet och att han inte tyckte om Lappojken... Han såg oärlig ut, ”ja tyck man kan se det på alla lappa [...] den som icke arbetar han ska icke heller äta”. Den som ej arbetar får ej mat, inte heller krymplingar etc. Då skulle världen bli bättre. Lappen kunde inte arbeta. Men han kunde spela. ”Hur kunde en sån sneögd lappdjävul få talangen”? Ogudaktige lapp, han kan inte ha fått gåvorna från Gud, ”en sån satans männisch...” I så fall gjorde jag rätt, det var olustigt men det gick lätt... Jag måste ha fått hjälp. ”Ja en männisch som bara funder på brännvin å kvinnor, hör till ett minnervärdigt folkslag och dessutom sålt själen till satan har ingen rätt att leva”.

-o-

Ljuset tonas ned, det blir mörkt. Thomas Andersson spelar visan om Lappojken som han tidigare sjöng (samma visa spelas i inledningen av programmet) på fiol. Sängen syns i bakgrunden igen, visan om Lappojken spelas och följande text står att läsa:

”Lindström dömdes i lokal tingsrätt till 3 års fängelse för dråp i hastigt mod. Lappojken begravdes enligt sägnen i ’ilgärningsron’ på kyrkogården. Där begravdes grova brottslingar och andra som inte ansågs kunna räkna med en plats vid det himmelska festbordet.”

Sedan rullar en lista med de medverkandes namn (så som producent, ljud etc.) och föreställningen är slut.

ANALYS

Jag kommer till att börja med att använda mig av de kategorier som Mieke Bal tar upp (tid, rum, aktörer och händelser) för att bena upp historierna. Därefter inriktar jag mig på värderingar som kan finnas i berättelserna samt hur lappojken formas och framställs i historierna om honom och hans leverne.

Tid och Rum är de kategorier som helt och hållet knyter samman berättelserna om Lappojken, med undantag för Emil Sandbergs berättelse, där tid inte framgår mer än att han själv aldrig träffade Lappojken, däremot hans föräldrar (Sandberg är född år 1901) och visan om Lappojken som inte nämner tidpunkt överhuvudtaget (dock att det utspelade sig i Väster Sjulsmarks by). De

andra tre berättelserna skildrar en kväll i slutet av november, närmare bestämt natten mellan den 30/11 och den 1/12 1886, på ett bröllopgille i Västra Sjulsmark.

Även *Aktörerna* är desamma. Det är Lappojken Nils Johannes Renström som i Emil Sandbergs berättelse fått namnet Fjällström, ordinarie spelmannen Per Anton Lundqvist samt bröllopgästerna som dock har lite olika framträdande roller i olika berättelser. I Thomas Anderssons berättelse figurerar en kvinna som konstaterar att Lappojken nog har en gud ändå samt vaktmästaren på kyrkan i Bygdeå. I berättelsen från Länsmansarkivet framträder Anna Erica Eriksson som hjälper Lappojken upp då han blivit omkullknuffad tidigare under kvällen av för oss okända män och så vidare.

Thomas Anderssons berättelse, som är mer omfattande än Josef Nyströms korta redogörelse, har vissa personer och uppgifter kring dessa som skiljer sig från de upplysningar som framkommer under rättegången. Detta kan förklaras dels genom att Andersson hört historien genom muntlig tradition som fortgått i drygt hundra år, dels genom en fokusering på den genre Anderssons berättelse kan sägas ingå i. Det senare förklarar jag mer ingående i avsnittet om Genreanalys (se s.4-6), men kortfattat kan man säga att de olika sammanhang som berättelserna framförs i, medför olika premisser för *vad* som sägs, och *hur* det berättas. Andersson gör en scenisk framställning där historien kan broderas ut för att fånga lyssnarna och för att ge en god historia som tjsar. Detta kan ses i kontrast till människorna som vittnar under rättegången – de förväntas att sakligt berätta vad som hände, utan några utsvävningar och helt sanningsenligt. Därförutom skrevs uppgifterna som redovisas i protokollen från Länsmansarkivet inom två månader efter mordet, och jag antar att de personer som togs upp i rättegången, valdes ut för att de var väsentliga i just det sammanhang, när man skulle avgöra huruvida Lundqvist var skyldig eller ej. Thomas Andersson berättar snarare för berättelsens/berättandets skull, för att förmedla en intressant eller beaktansvärd historia och kanske för att väcka tankar hos publiken.

Händelserna i stort, de som bildar stommen i berättelsen återkommer på ungefär samma sätt i alla fyra skildringarna av natten den sista november. Även denna gång skiljer sig dock Emil Sandbergs historia i utformningen, eftersom han inte säger så mycket om själva mordkvällen utan istället fokuserar på Lappojkens skicklighet som spelman. Berättelsen skiljer sig från de övriga även genom att Lappojken inte slår sönder Lundqvists fiol vilket han gör enligt de andra skildringarna – han har dock sönder sin egen ganska ofta. Från att ha slagit sönder en mans fiol berättas nu alltså att Renström av egen vilja slog sönder sin egen fiol ofta. Kanske är det en förändring av historien, jämförbar med ett rykte som blivit allt mer uppseendeväckande ju längre tid som gått

och ju fler som berättat det, eller så brukade Renström verkligen ha sönder sin fiol emellanåt. Detta får bli något jag lämnar med att konstatera att båda fallen skulle kunna vara möjliga.

I de andra berättelserna, Anderssons, Nyströms, Länsmansarkivets, framkommer det att Lappojken kommer objuden till bröllopet, får tillåtelse att spela och gör det. Senare under kvällens gång, där både bröllopgäster och spelmän druckit ohejdat och dansen är i full gång, sträcker Lappojken upp sin hand mot Lundqvists fiol, alternativt sliter han sönder strängarna på densammes fiol. Han blir sedan knuffad av Lundqvist och ramlar omkull vid eller på spelbordet. Lundqvist hoppar då ner på Lappojken för att sedan sparka honom. Här börjar de tre berättelserna gå skilda vägar i den meningen att olika saker betonas olika mycket och att vissa detaljer skiljer sig. Till exempel kan Renströms skicklighet som spelman och Lundqvists personlighet nämnas. Vissa saker poängteras dock i alla fyra fallen, däribland det faktum att Renström är same. Jag återkommer till dessa avvikelser och överensstämmelser lite senare.

En parentes men likaså en intressant detalj i detta skede av historien är de ord som Thomas Andersson citerar efter Per Anton Lundqvist: ”Nu ska jag sparka ihjäl dig, Lappdjävul”. Orden är i det närmaste exakt desamma som det bröllopgästerna återger i sina vittnesmål under rättegången – detta trots att en period av drygt 100 år gått sedan de uttalades! Det tål att tänkas på och kan väl närmast liknas vid dagens rubriker på löpsedlarna. De är slagkraftiga och ofta spektakulära. De ord som Lundqvist yttrar förstärker historien och gör händelsen än mer uppseendeväckande.

För att återgå till själva förloppet så framkommer det slutligen i berättelserna att Lappojken dör efter några timmar, liggandes på en soffa i köket och att han så småningom begravs på Bygdeå kyrkogård. Per Anton Lundqvist dömdes skyldig för dråp i hastigt mod och straffet sattes till cirka två och ett halvt år.

Visan å andra sidan är inte lika detaljrik vad gäller själva misshandeln av Lappojken. Vi får istället veta att Lappojken länge varit en kringvandrande spelman och ”från späda barndomsdagar ett svärd i syndens garn”. Om Lundqvist framkommer det att han i och med att han dödade Lappojken, ”sin moder sänkte i sorgens djupa nöd” (se s.26-27). Även detta kan, i likhet med vad jag skrev om aktörerna på sida 33, hänföras till den genre visan faller inom. En visa kan tillåtas vara mer poetisk, än till exempel en mer vardaglig redogörelse av vem Lappojken var och hur han dog. Visan ska möjligen, i likhet med pjäsen, fånga en publik genom ett spännande, roligt eller sorgligt innehåll, men den väntas många gånger också låta på ett vackert sätt – därav blir språket ett annat och kanske väljs bitar av händelseförloppet ut ifrån dessa utgångspunkter.

Berättelserna har alltså både likheter och diskrepanser, något som kan bero på många saker. Jag vill poängtera att berättelserna är tagna ur fem olika situationer: den nyss nämnda visan om

Lappojkens död, vittnesmål och anteckningar från rättegången 1886-1887, inspelningen med Josef Nyström och Emil Sandberg i mitten av 1970-talet samt den intervju jag hösten 2003 gjorde med Thomas Andersson kring uppgifter han samlat kring Lappojken och den föreställning han senare gjorde i ämnet. Det är olika sorters berättande framställda vid olika tillfällen, något som kan kopplas till Ljungströms (1993 s.27) resonemang kring ”erfarenhets berättelser”. Det handlar om upplevelser som en gång var personligt unika men som när de berättats ett antal gånger tar färg av referensgruppens uppfattning om hur det borde ha förhållit sig. Berättelser som alltså även säger något om sentida värderingar. Det är med andra ord naturligt att berättelserna skiljer sig åt – bara genom det faktum att det är dels olika personer som berättar, dels olika tidpunkter vid vilka historierna berättas.

Genom att läsa berättelserna från rättegången kan man sålunda få en bild av hur de personerna som var på bröllopet såg på händelsen. Genom deras ord kan vi få en glimt av deras värderingar och syn på bland annat samer och spelmän. När de nyare berättelserna om Lappojken hamnar i fokus blir förutsättningarna lite annorlunda. De personer som då berättar har viss kunskap i hur synen på t ex samer var i slutet av 1800-talet, och de har eventuellt även åsikter kring det. De har även viss distans till själva händelsen och samhället som det såg ut när Lappojken levde, närmare bestämt drygt hundra år, och diskussioner kring rasism och liknande är idag vanligt förekommande. Det är med andra ord givet att det inte bara är berättelsen om Lappojken och synen på olika saker i samhället år 1886 som skildras i dessa berättelser utan även sentida värderingar och tolkningar. Som Ljungström skriver leder det upprepade berättandet till visst ombyte i kompositionen. Nya individuella inslag kan tillkomma och berättelserna övergår då allt mer till att spegla såväl samhället som individen. Detta märks inte minst när Thomas Andersson poängterar historiens rasistiska botten.

Jag finner det svårt att hitta tydliga uttalade värderingar i Sandbergs berättelse. På samma sätt som de andra berättarna konstaterar han till exempel att Lappojken blev ihjälhoppad, att Lundqvist fick ett kort straff för att det inte var så mycket ”liv” i Lappojken eftersom han drack så mycket, men sen pratar han åter om det som är den röda tråden genom hans berättelse: Lappojken som en till växten liten man, vilken var väldigt duktig på att spela, en ”storöverdängar” som Sandberg kallar honom. Det som skulle kunna läsas mellan raderna i Emil Sandbergs berättelse är att Sandberg – som själv spelar fiol – på ett sätt aktade Lappojken i egenskap av spelman efter vad han fått sig berättat om honom när han var yngre. Huruvida Lappojken var i Stockholm och Tyskland är också svårt att svara på. Det skulle till exempel också kunna röra sig om en hopblandning med någon annan samisk spelman etc. som gjorde en

liknande resa eftersom det förekom att samer deltog som exotiska inslag i turnéer. Utsagan signalerar att Lappojken betraktas som duktig spelman.

Att Johannes Renström var same betonas, som sagt, vid flera tillfällen i de berättelserna. I Länsmansarkivets berättelse omskrivs Renström som en kringstrykande lapp, och i kyrkboken som omnämns i domstolsprotokollet betecknas Renström såsom fattig och liderlig. Även Thomas Andersson talar om en spelman av samisk börd och berättar att han hörde till fattiglapparna. Det framhålls även i berättelserna att Renström var kraftigt påverkad av alkohol, och Josef Nyström berättar att när Lappojken spelade var det som om folk blev trolltagna.

Jag vill här återkoppla avsnittet om metodisk och teoretisk inspiration i denna uppsats, där just sockenlappar och spelmän behandlas (s. 11-14). Som det där står att läsa utgjorde bönderna under 1800-talets senare hälft det viktigaste samhällsskiktet i Europa. Etnologisk och socialhistorisk forskning har vidare visat att varje bondesamhälle verkar ha skapat marginalgrupper som fick stå utanför. Dessa människor uppfattades som böndernas raka motsats: de var ej bofasta och inte heller skötsamma. Svanberg tar upp sockenlapparna som ett exempel på sådana marginalgrupper, och jag vill här lägga till ytterligare en till grupp: spelmännen. Spelmän utmärkte sig genom sin sysselsättning, de var på sitt sätt ensamma inför sitt val av musikerbanan och ofta även ensamma i sin utövning. En dans fordrade en spelman och han styrde danskvällen, spelmannen spred glädje och hans spelande skapade en stor del av stämningen. I vardagen nådde emellertid inte spelmännen upp till gällande ideal, enligt omgivningens syn på saken. Uppskattningen omvandlades istället till ett klart ogillande, en låg status. På samma sätt som det förekom fördomar hos allmogen om sockenlapparna fanns det fördomar gentemot spelmännen och de hade till vardags en föraktad ställning. Det var en person med låg status som sades dricka mycket alkohol, ha dålig arbetsförmåga, vara allmänt sorglös och lättjefull – och många har ju hört talas om spelmän som sades stå i förbund med näcken. Väl värt att åter poängtera är att även sockenlapparna sades vara begivna på sprit, och vissa av dem påstods på liknande sätt även vara trollkunniga.

Nils Johannes Renström omtalas således både som spelman och ”kringstrykande lapp” – två teman som det knyts an till i alla berättelserna om hans öde och person. Om man utgår från de egenskaper som kunde tillskrivas dessa grupper så torde Lappojken inte ha setts med särskilt blida ögon. Thomas Andersson tar tydligt ställning i frågan. Han poängterar att Renström var same, han har teorier om att Renström dog för att Lundqvist inte tålde att en lappspelman skulle vara bättre än han själv, att Lundqvist såg sig som förmer. Andersson tar upp etniciteten som en viktig del av sin berättelse. Detta är något som framkommer än tydligare i Thomas Anderssons

tv-produktion om Lappojken, där man kan se tre ”egenskaper” av vikt hos Nils Johannes Renström, först och främst att han är spelman och same, men även det faktum att han är man. Det sista återkommer jag till senare.

Huvudtemat i framställningen är främlingsfientlighet. I föreställningen har Andersson i likhet med vad han säger i min intervju med honom ändrat namnen på personer och platser, och han har så att säga skarvat en del: de dialoger som förs i föreställningen har Andersson skrivit. Detta med undantag för Lundqvists (som i föreställningen kallas Lindgren) yttrande innan han sparkar Lappojken”.

Lundqvist framställs som en ganska snäll men väldigt självupptagen man som ser sig som förmer än andra. Han är inte någon mästerlig spelman, men han är en väldig arbetskarl. Lappspelmannen blir i denna berättelse så som i de andra en något mystisk för att inte mytisk person. Han är en fiolvirtuos, en för de andra bröllopgästerna okänd man, vilken Lundqvists tidigare käresta blir förtjust i. Thomas Andersson använder sig av de myter kring spelmannen som jag tidigare presenterat, en kvinnotjusare och den som får fart på kalaset. Andersson låter Lundqvist dra paralleller mellan Lappojken och djävulen. När Lundqvist sitter i häktet funderar han enligt Andersson på om Lappojken fått sin talang från den onde. Han talar även om Lappojken som lappdjävul, Andersson låter oss förstå att Lundqvist hyser extra agg till Renström för att han är same, att han tyckte att Lappojken såg oärlig ut och att detta var något man kunde se på alla samer.

*”Ja en männisch som bara funder på brännvin å
kvinner, hör till ett minnervärdigt folkslag och
dessutom sålt själen till satan har ingen rätt att leva”.*

(Thomas Andersson i Lappojkens sorgliga död, SVT, 26/12 2002)

Vidare pratar Thomas Andersson om bibeln. Lundqvist var enligt honom en väldigt gudfruktig och religiös människa och skulle därför ha kunnat söka rättfärdiga sina handlingar genom bibeltexter: ”Den som icke arbetar han ska icke heller äta.” Andersson låter Lundqvist resonera kring att den som ej arbetar ej ska få mat och menar att inte heller invalider ska få äta och att världen då skulle bli bättre. Han spelar alltså på rasism och elitistiskt tänkande.

På samma sätt framkommer det i Länsmansarkivets berättelse att det faktum att Nils Johannes Renström var same, inte bara spelman, hade betydelse. Om inte annat så omtalas han vid flertalet tillfällen som lapp, därtill som kringstrykande – en benämning som inte är fri från negativa värderingar. Anna Erica Eriksson vittnar om att fler personer än Lundqvist våldfört sig på Renström, vad det berodde på framkommer aldrig, kanske handlade det om en vedertagen syn på

fattiglappar och spelmän som personer med låg status, dagdrivare med dåliga vanor, kanske handlade det om Renström som person eller om en massa överförfriskade bröllopsgäster. Det spelar i detta sammanhang inte så stor roll, men jag anser att det är i det närmaste ett faktum att Renström utmärkte sig genom etnicitet och yrke, han var en kringvandrande spelman och same. Tilläggas bör att Lundqvist de facto var spelman även han, men han var även hemmansägare och försörjde sig antagligen inte till fullo som spelman.

Jag har tidigare i detta avsnitt diskuterat kring det resonemang som förts av bland annat Gunnar Ternhag (1992) och Ingvar Svanberg (1999) om spelmän och fattiglappar i slutet av 1800-talet. Jag har funnit likheter mellan dessa ”marginalgrupper” som uppfattades som allmogens raka motsats. Det förekom fördomar gentemot sockenlapparna och det förekom vanföreställningar mot spelmännen. Andersson betonar indirekt just detta i sin föreställning, Lundqvist kan sägas få stå för allmogen och han anser att Lappojken har dålig arbetsförmåga, att han är lättjefull och dessutom i förbund med djävulen. Slutsatser som det är lätt att dra om man får höra historien om Lappojken och dessutom läst om synen på samer och spelmän i slutet av 1800-talet. Thomas Andersson poängterar detta när jag intervjuar honom, liksom att vissa delar av hans berättelse är sådant han har diktat ihop själv, *men* att han inte finner det omöjligt att det skulle kunna finnas ett uns av sanning i det han säger, just med den tidens värderingar i bakhuvudet. Nu vill jag till dessa resonemang även koppla mansrollen, detta då Renström även här hamnar utanför i den meningen att han ej levde upp till de ideal som fanns runt omkring honom. Han var, som han beskrivs i berättelserna, varken ständigt verksam, handlingskraftig eller huvudförsörjare – egenskaper som enligt Daniel Ekman (1995 s.136-137) alltså tillskrivs en riktig man.

Omgivningens syn på Nils Johannes Renström verkar alltså inte ha varit den bästa, men kanske höjdes hans status något genom att han var en så skicklig spelman som det i många fall sägs att han var. Thomas Andersson, Emil Sandberg och Josef Nyström framhåller att Lappojken var otroligt duktig, de berättar historien om en makalös spelman som gick ett tragiskt öde till mötes. Anderssons teori är som tidigare nämnts att Lundqvist inte kunde spela lika bra och blev förlägen, Nyström berättar att folk blev som trolltagna när Lappojken spelade och Sandgren kallar honom som tidigare nämnts ”storöverdängar”. Detta medan Anna Erica Eriksson berättar om Renström som en spelman som blev så full att han blev illamående och avslutade sin spelning och i obduktionsprotokollet framkommer det att Renström hade väldigt mycket alkohol i kroppen men att detta ej var dödsorsaken för han kunde ju spela fiol fastän han var så full. Något som kan jämföras med Hulda Karin Markström och Lundqvists uttalande om att ”ungdomen tyckte att Renström spelade svagare” och att det var orsaken till att Renström slutade spela.

Vilket som stämmer har jag som jag nämnde i inledningen inte för avsikt att avgöra, det är dock intressant med koppling till uppsatsens syfte, att se hur Lappojken framställs och gestaltas i berättelserna. Detta för att jag, utan tvekan, kan konstatera att de uttalanden som lever kvar, är de som höjer honom till skyarna vad gäller hans fiolspelande, inte de som ifrågasätter hans skicklighet. Här berättar Thomas Andersson om Viktor Burman, Spel-Viktor kallad, en aktad spelman som lärde sig låtar efter Lappojken. Han lär ha sagt att Lappojken spelade mycket bättre än han själv. För att stärka detta påstående kan Holger Hansson citeras. Han var violinist och konsertmästare i Radiosymfonikerna och han spelade ofta med Spel-Viktor i sin ungdom. Han gjorde även uppteckningar efter denne under sin utbildning vid Musikaliska Akademin. Enligt Holger Hansson hade Spel-Viktor en enastående spelteknik.⁷

Emil Sandberg beskriver en spelman som får åka till Stockholm och spela på operan, en spelman som till och med åker ut i Europa och spelar för furstar. Jag vill här göra kopplingar till Hylland Eriksens artikel om Elvis, som jag skriver om i avsnittet om Metodisk och teoretisk inspiration. Hylland Eriksens utgångspunkt var att historiska personer kan fungera som kulturellt signifikanta figurer och att enskilda personer genom kulturell betydelse kan överskrida sina ursprungliga givna ramar. Detta skulle kunna vara fallet i berättelsen kring Lappojken. Han var mest troligt en skicklig spelman och genom berättelserna om honom kan denne spelman och kan nu till viss del liknas vid en myt och legend, genom den narrativa konstruktionen skulle man kunna säga att även den egentlige Lappojken, i likhet med Elvis, på sätt och vis försvinner i sin egen myt (Hylland Eriksen 2002). Genom berättelserna har bilden av Lappojken kommit att få det utseende den har i dag. Kanske åkte Renström till Stockholm för att spela, kanske var det så att han fick spela på stora kalas och var välansedd som spelman och att det med tiden blev så att ett sådant storkalas blev till Stockholm, på samma sätt som det faktum att Renström hade sönder Lundqvists fiol kan ha varit upphov till historien att Lappojken brukade slå sönder sin fiol helt och hållet för att sedan limma ihop den. När Gunnar Ternhag beskriver bilden som vissa byggt upp av Hjort Anders, talar han om att en klart idealiserad bild (Ternhag 1992 s.253-255). Jag anser att det är av vikt att detta poängteras, inte för att jag anser att bilden av Lappojken nödvändigtvis är tydligt idealiserad, utan för att jag menar att det är tänkbart. Beroende på vem som berättar och när det berättas, kan olika saker betonas och framhävas och jag finner det intressant att det sätt Lappojken gestaltas på och hur han blir ihågkommen hänger så tätt ihop med dem som berättar historien om honom!

Nils Johannes Renström beskrivs som en kringvandrande spelman – och som jag nämnt flertalet gånger framhålls det i berättelserna att han är just *lappspelman*. I de sentida berättelserna

⁷ Muntlig källa: Staffan Lundmark (DAUM)

framstår han som en stor spelman som faller offer för dåtida värderingar och en konkurrens ilska. I berättelsen skapad nästan direkt efter bröllopet berättas det om en okänd spelman som får spela på bröllopet, om hur han slutar spela för att han börjar må illa till följd av alkoholintaget, men även att ungdomarna inte tyckte att han spelade bra. Åsikterna går isär och så mycket mer om Renström framkommer egentligen inte. Jag finner det intressant att han enligt utsago utsattes för våld tidigare under kvällen och att detta inte utreddes vidare efter att det konstaterats att man inte riktigt visste vilka förövarna var, men jag kan egentligen inte göra annat än spekulera i orsakerna till detta. Något jag kan konstatera är dock att Lappojken lever vidare genom berättelserna, och som de flesta som talar om honom idag så blir han en mytomspunnen storspelman, något av en 1800-talets Elvis i Övre Norrland.

SAMMANFATTNING

Nils Johannes Renström, mer känd som Lappojken, skildras i berättelserna i första hand som same och kringvandrande spelman. Stor vikt sätts vid att han var liten och att han drack mycket alkohol. I de senare berättelserna poängteras det att han var en makalös musiker, en storspelman, men i de skildringar av mordkvällen som ges i rättegångsprotokollen nämns inget sådant. Provinsialläkaren påpekar dock att Renström var kapabel att spela trots det stora alkoholintaget, detta medan en piga som var på bröllopet menar att ungdomen tyckte att Renström spelade sämre än hemmansägaren och konkurrenten Lundqvist.

Om man utgår från den svenske spelmannens ställning under det sena 1800-talet: en person med ”stor betydelse och låg status” (Ternhag 1992) och till detta tillfogar synen på sockenlappar (Svanberg 1999), så förstår man hur det kommer sig att Lappojken omtalas som han gör i domstolsprotokollen. Han kan ses som spelmannen med värde som festmusiker, men vars leverne till vardags föraktades, en man som dessutom var same och i egenskap av detta därmed tillhörde en marginalgrupp tillskriven ytterligare negativa egenskaper.

När historien berättas av Andersson idag, så speglar det den medvetenhet som till stor del råder idag, en kunskap om att människor behandlas på olika sätt till exempel för att de har en viss etnisk bakgrund och uppfattningen att detta är fel kan sägas vara allmänt vedertagen. Andersson talar om rasism, något som de mest troligt aldrig tänkte en tanke på under rättegången år 1886! Länsmansarkivets berättelse ger oss istället en glimt av de åsikter som fanns i slutet av 1800-talet, en kringstrykande lapp som de skriver som dessutom var spelman stack antagligen ut ganska mycket. Tilläggs bör att Anderssons berättelse dessutom återspeglar en medvetenhet om att det

finns vissa förväntningar på män, Lundqvist han var en riktig arbetskarl – han arbetade för tre, detta att ställa i motsats till Renströms klandervärda, kringflackande leverne.

För att återknyta till syftet att undersöka hur Lappojken gestaltas i de berättelser jag tagit del av och analyserat, kan jag konstatera att de berättar om en storspelman *och* en full oinbjuden lappspelman som blev bragt om livet natten mot den första december 1886. En kringvandrande same utan fast adress som livnärde sig på sitt fiolspel och enligt vissa av sagesmännens utsago var känd för sitt fina fiolspel. Huruvida han var duktig eller inte går det bara att spekulera i, men i de sentida berättelserna framställs han som en riktig storspelman som få kunde mäta sig med. I dessa berättelser framkommer även tankar om att Lappojkens död delvis berodde på att han var av samisk börd. Det berättas om stor musik, främlingsfientlighet och en spelman vars öde, kanske till följd av hans brutala död blivit till något av en folksaga.

Det skulle i en framtida uppsats vara intressant att i ett vidare perspektiv undersöka lappspelmännen i allmänhet – hur många det kan ha funnits, vilka de var, hur de mottogs och om det fanns något mer än deras etniska ursprung som skilde dem från de andra kringvandrande spelmännen? Vilka var storspelmän och hur väl kände man som spelman övriga spelmännen i landet?

Det är fängslande att undersöka hur berättelserna ser ut, och hur en person genom dessa ”skapas”. Jag är väl medveten om att även min uppsats kan ses som en del i berättandet kring lappojken och genom mina tolkningar så är det svårt, för att inte säga omöjligt att inte mina värderingar, åsikter och förutfattade meningar i ämnet ska speglas när jag analyserar de andra berättelserna - något som jag tycker gör narrativitetsteorin än mer intressant. En historia eller text kan berätta så mycket mer än bara de olika händelser den framför!

Lappspelmanen och berättelserna kring honom kommer nog alltid att reta fantasin. Jag ser min uppsats som ytterligare ett inpass i ämnet, men det här är nog en av de händelser som man aldrig kan bli riktigt ”klar” med, alltid dyker det upp ett nytt dokument eller en ny historia. Kanske är det just det som är så fascinerande och jag har en känsla av att historien om Lappojken kommer att leva kvar länge än.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, 1999. *Mansmyter: James bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar*. Ordfront förlag. Stockholm.
- Arvidsson, Alf, 1998. *Livet som berättelse*. Studentlitteratur. Lund.
- Bal, Mieke, 1985. *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press. Toronto Buffalo London.
- Dalin, A.F, 1981. *Svenska språkets synonymer*. Liber förlag. Stockholm.
- Ekman, Daniel, 1995. *En mans bok*. Natur och kultur. Stockholm.
- Engström, Christer (Chefred) 1994. *Nationalencyklopedin. Fjortonde bandet*. Bokförlaget Bra Böcker AB. Höganäs.
- Eriksen, Thomas Hylland, 2002. *Elvis – myt, symbol, legend, ikon*, i Amundsen, Arne Brugge; Hodne, Bjarne; Ohrvik, Ane (red), ”Sagnomsust?”. Novus. Oslo.
- Fornäs, Johan, 2004. *Moderna människor: Folkhemmet och jazzen*. Nordstedts förlag. Stockholm.
- Johansson, Ella, 1994. *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museet. Stockholm.
- Karlsson, Gunnar; Burman, Siw, 1987. *Slatta fra Västerbottn*. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Umeå.
- Ljungström, Åsa, 1993. Farmor och bråkgumma – dagsverkarhustrun som blev nyckelsymbol i Arvidsson, Alf (red), *Muntligt berättande: Verklighetskonstruktion och samhällspegel*. Institutionen för kultur och medier, Umeå Universitet. Umeå.
- Lundberg, Danne; Ternhag, Gunnar (red), 2000. *The musician in focus. Individual perspectives in Nordic ethnomusicology*. Kungliga Musikaliska Akademien. Stockholm.
- Lundgren, Astrid, 1997. *Ordbok över Nysättramålet, en nordvästerbottensk dialekt*. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Umeå.
- Roempke, Ville, 1994. *”På spelmansfärd med Lapp-Nils*. Jämtlands läns museum. Jämtland.
- Scott, Carola, 2004. *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Studentlitteratur. Lund.
- Strömberg, Alva, 1995. *Strömbergs synonymordbok*. Strömbergs bokförlag. Stockholm.
- Svanberg, Ingvar, 1999. *Hästslaktare och korgmakare*. Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Ternhag, Gunnar, 1992. *Hjort Anders Olsson*. Hedemora: Gidlunds..

Otryckta källor

- Dialekt-, Ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). Bandinspelning BD0001. Intervju med Carl Bergkvist av Evert Larsson och Per-Uno Ågren. Visan om ”Lappspelmansens

sorgliga död". Bandinspelning BD2691. Intervju med Josef Nyström av Gunnar Karlsson.
Inspektion BD2668. Intervju med Emil Sandberg av Siw Burman och Gunnar Karlsson.
Landsarkivet i Härnösand. Bygdeå tingslags häradsrättsarkiv. Domböcker vid ordinarie ting Aia 97 [1886], Aia 98 [1887]. Bygdeå distrikts länsmans-landsfiskalsarkiv. AI:1 Protokoll över polisförhör [förhöret i Sjulsmark] BI:7 Brevkoncept 1885-1886; BI:8 Brevkoncept 1887-1890 ["Dagbok öfver Afgångna Bref och Expeditioner åren 1887-1890"]; CI:4 Brevdiarier 1878-1896 ["Diarium öfver Ankomne Bref och Tjenstehandlingar Åren 1878-1896"]; EI:13 Handlingar till brevdariet [övrigt, folkbokföring, räkningar etc].

Etermedia

Lappojkens sorgliga död. Thomas Andersson. SVT. 2002-12-26.

Internet

Folkräkningen 1979; 1880; 1890; 1900. [Http:// www.arkion.se](http://www.arkion.se). 2004-06-07 kl. 12.25.

Intervjuer

Andersson, Thomas. Intervju av Susanne Odell (cirka 1 tim.). 2003-11-13.

Lundmark, Staffan. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Muntlig källa.
2004-09-02